

תוך כדי דיבור כדיבור דמי / פז.

תוכן:

הצגת הסוגיא ושיטות הראשונים

הסבר שיטת הר"ן

הסבר שיטת ר"ת

הסבר שיטת הרשב"ם

נקודת המחלוקת

סיכום

הצגת הסוגיא ושיטות הראשונים

המשנה בדף פו: אומרת:

"נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו נדרה בתו וסבור שנדרה אשתו נדרה בנזיר וסבור שנדרה בקרבן נדרה בקרבן וסבור שנדרה בנזיר נדרה מתאנים וסבור שנדרה מן הענבים נדרה מן הענבים וסבור שנדרה מן התאנים הרי זה יחזור ויפר".

מבואר במשנה שאם יש טעות בהבנה של מי הנדר או איזה סוג הנדר או על מה הנדר, אע"פ שהבעל או האב הפר, ההפרה לא חלה והוא צריך להפר פעם נוספת. על זה הגמרא מקשה מדיני קריעה על מת: "למיימרא דיניא אותה דוקא הוא והא גבי קרעים דכתיב על על דכתיב על שאל ועל יהונתן בנו ותניא אמרו לו מת אביו וקרע ואחר כך נמצא בנו יצא ידי קריעה".

הגמ' אומרת שאם לגבי הפרה צריך לדעת בדיוק של מי הנדר, זאת אומרת שיניא אותה שנאמר לגבי הפרה זה דווקא, אז למה לגבי קריעה שכתוב על, שמשמע גם דווקא, הברייתא אומרת שלא צריך לדעת על מי הקריעה, שגם אם קרע על אביו ואח"כ נמצא שזה בנו, זה נחשב קריעה? הגמ' מתרצת שני תירוצים, התירוץ השני של הגמרא:

"רב אשי אמר כאן בתוך כדי דבור כאן לאחר כדי דבור הא דקאמרת יצא ידי קריעה שנמצא בנו בתוך כדי דבור הא דאמרת לא יצא ידי קריעה לאחר כדי דבור... והילכתא תוך כדי דבור כדבור דמי חוץ ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש".

הגמ' מתרצת שאין חילוק בין דיני קריעה לדיני הפרה, אלא שבברייתא מדובר שתוך כדי דיבור נודע לו שזה בנו לכן זה נקרא שהוא יודע על מי הוא קורע, ובמשנה מדובר שנודע לו לאחר תכ"ד, לכן זה נחשב שהוא הפר בטעות, וההפרה לא חלה. לאחר מכן הגמ' אומרת שבכל התורה אדם יכול לחזור בו תוך כדי דיבור, וחזרתו חזרה, חוץ מארבעה מקרים שבהם לא ניתן לחזור אפ' תכ"ד. בהסבר הדין האחרון של הגמ' נחלקו הראשונים, הר"ן כותב:

"והלכתא - תכ"ד כדבור דמי בר ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש... מגדף היינו שאם גדף וחזור בו תכ"ד לא הויא חזרה ועובד עבודת כוכבים שאם אמר לעבודת כוכבים אלי אתה וחזר בו לא הויא חזרה ומקדש ומגרש שאם קדש או גירש וחזר בו תוך כדי דבור לא מצי הדר ביה ולא ידענא מ"ש הני ומנא להו לרבנן הכי ונראה בעיני דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דבור אבל הני כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה ומשום הכי חזרה אפי' תוך כדי דבור לא מהני".

הר"ן מסביר שבכל התורה אפשר לחזור תכ"ד מפני שאדם לא גומר את דעתו מיד אלא רק לאחר כדי דיבור, ואם אדם חוזר בו מיד, זה אומר שהוא לא גמר את דעתו ולכן הדיבור הראשון לא יחול. אבל בארבעת הדברים הללו אי אפשר לחזור אפילו תוך כדי דיבור מפני שהם חמורים, אז אם אדם אמר אחד מהם, ודאי שהוא התכוון ברצינות מהרגע הראשון, ולכן לא יכול לחזור אפילו אם זה תוך כדי דיבור, וזה דין דאורייתא. בהמשך דבריו הר"ן מביא את דעת ר"ת:

"וראיתי לרבינו משה בר נחמן ז"ל בפרק יש נוחלין שכתב בשם ר"ת ז"ל דתוך כדי דיבור דמי תקנתא הוא דתקון רבנן משום תלמיד הלוקח מקח ופגע בו רבו שיוכל ליתן לו שלום והשוו מדותיהן בכל מילי בר מהני ולא ניחא לי וכי ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה לעולם בקום עשה בנדרים אלא ודאי כדאמרן".
ר"ת אומר שכל הדין של חזרה תכ"ד זה מדרבנן, תקנה של חכמים. הר"ן מקשה עליו, אם זה רק מדרבנן, ומדאורייתא אי אפשר לחזור, איך זה יכול לעזור לדין דאורייתא כמו נדרים שהגמרא אצלנו אומרת שיש דין תכ"ד לגבי הפרה?

דעת ר"ת מובאת גם בתוס' בבא בתרא (קכט: ד"ה והלכתא):

"פי' ר"ת דלכך אמר כדבור דמי כדי שאילת תלמיד לרב היינו שלום עליך רבי לפי שכשאדם עושה סחורה עם חבירו ויראה רבו או גדול הימנו בחכמה לא יתן לו שלום שאם יתן לו שלום לא יוכל לחזור בו ממקחו? לכך תקנו חכמים שכשיעור זה יכול לחזור וקשה לר"י בפ' בתרא דנדרים (דף פז). תניא מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלה כמדומה לו שמת וקרע ואח"כ מת לא יצא ידי קריעה ואמר ר"ש בן פזי אמר ר"ש בן לוי לא שנו אלא אחר כדי דיבור אבל תוך כדי דיבור אינו חוזר וקרע והתם לא שייך האי טעמא וי"ל דלא פלוג רבנן".
תוס' מביא את ר"ת שכל דין חזרה זה תקנת חכמים, ור"י מקשה עליו מהסוגיא שלנו איך שייכת תקנת חכמים של נתינת שלום לרב, לדין קריעה על מת? והוא מתרץ שלא פלוג רבנן, וכיוון שתיקנו דין חזרה, תיקנו אותו גם כשלא שייכת הסברה המקורית של התקנה³.

הרשב"ם (ב"ב קכט:) כותב:

"והיכא דהדר ביה בהדיא תוך כדי דיבור דאמר חוזני בי הכל מודים דהויא חזרה. לבר מעבודת כוכבים - שאם התפיס או הקצה דבר לעבודת כוכבים ובתוך כדי דיבור חזר בו אפ"ה נאסרה משום חומרא דעבודת כוכבים וכדאמרן נמי בעבודת כוכבים שקץ תשקצנו דאע"ג דאתי מדינא להיתירא אסור. וקדושין - שאם קידש אשה בפני עדים וחזר ואמר בתוך כדי דיבור להווי מתנה ולא להווי קדושין אין שומעין לו ומקודשת ואינה מקודשת וחומרא דרבנן היא משום לעז ממזרות אם תנשא לאחר בלא גט".
הרשב"ם אומר שבכל התורה יש דין של חזרה תוך כדי דיבור, חוץ ממקרים מיוחדים שבהם חכמים החמירו שלא ניתן לחזור בהם אפ' תכ"ד, הפוך מר"ת שאמר שבכל התורה אין כלל דין חזרה, אלא רק מתקנת חכמים, חוץ ממקרים מיוחדים שבהם חכמים השאירו את דין דאורייתא שלא תועיל חזרה.

הסבר שיטת הר"ן

הר"ן הסביר שהסיבה שאפשר לחזור תכ"ד מכיוון שאדם לא גומר את דעתו מיד, אלא רק לאחר תכ"ד. אבל קשה איך הסברה הזאת תעזור לדין של קריעה, הרי הגמ' אצלנו הביאה מקרה:

¹ כעין זה מקשה גם התוספות כאן.

² התוס' בב"ק (עג: ד"ה כי לית ליה) מוסיף ש"ע"כ יש לו להשיב ולהפסיק כדאמר ברכות (ד' ו:): הנותן שלום לחבירו ואין מחזיר נקרא גזלן שנאמר גזילת העני בבתיכם".

³ התוס' בב"ק (שם) מקשה גם את הקושיה הזו ומתרץ ששמא לענין קריעה הקילו.

"מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף וכמדומה שמת וקרע ואחר כך מת לא יצא ידי קריעה אמר ר' שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא לא שנו אלא שמת לאחר כדי דיבור אבל בתוך כדי דיבור כדבור דמי".

רואים כאן שאפ' אם אדם עוד לא מת בשעת הקריעה, אבל מת בתכ"ד של הקריעה, זה נחשב כאילו הוא קרע על מת (בלשון הר"ן): "כיון שמת תוך כדי דיבור כמאן דקרע השתא דמי", למרות שהסברא של הר"ן, שאדם עוד לא גומר בדעתו, לא שייכת במקרה הזה, אז למה גם כאן יש דין של תכ"ד? הדברי יחזקאל (סימן כז) מסביר שצריך לחלק בין דין כללי של תכ"ד, לבין דין נוסף, שאפשר לחזור תכ"ד. מה שהגמרא אומרת שהקריעה נחשבת קריעה, זה בגלל דין כללי של תכ"ד, שכל מה שקורה בתוך כדי דיבור נחשב כאילו קרה באותו זמן. והסברא של הר"ן שייכת בכלל לדין אחר, לדין שאפשר לחזור תכ"ד, ולא שייכת לדין שכל תכ"ד נחשב זמן אחד.

הסבר שיטת ר"ת

ראינו שהתוס' בב"ב הקשה על ר"ת, שאם כל הדין של תכ"ד זה תקנת חכמים, אז למה גם בקריעה יש דין של תכ"ד, מה שייכת תקנת חכמים לגבי קריעה? לפי החילוק של הדברי יחזקאל שהבאנו, מתורצת גם הקושיה הזאת. כל מה שר"ת אמר שחכמים תיקנו שאפשר לחזור תכ"ד, זה רק לגבי הדין של החזרה, אבל לגבי הדין שכל תוך כדי דיבור נחשב זמן אחד, עליו ר"ת לא דיבר וגם לר"ת זה דין דאורייתא. לכן לגבי קריעה לא צריך תקנת חכמים, כי לגבי קריעה יש דין דאורייתא שכל תכ"ד נחשב זמן אחד.

קושיה נוספת על ר"ת היא מה שהקשה הר"ן, איך חכמים יתקנו לעקור דבר מן התורה בקום עשה? השיטה מקובצת מתרץ, שהתקנה הזאת היא מיגדר מילתא ולכן היא גם בקום עשה⁴.

אבל יש גם דרך נוספת ליישב את שיטת ר"ת, שלאחר שחכמים תיקנו שיש חזרה תכ"ד, התקנה הזאת מועילה גם לדיני דאורייתא, כיוון שעכשיו החזרה היא מדאורייתא, וכך כותב הדברי יחזקאל (סימן כז אות יא):

"ולכן נראה לומר דאף דס"ל לר"ת דתכ"ד אינו מועיל חזרה מדאורייתא מ"מ אחרי שתיקנו חכמים דיכול לחזור וכיון דידוע מתחלה שיוכל לחזור בתכ"ד ממילא אינו גומר שוב בדעתו מתחלה כיון דהרשות בידו לחזור, ונמצא דשוב מועיל החזרה מדאורייתא לדעת ר"ת כמו לדעת הר"ן... ואין כאן עקירה כלל מדאורייתא כיון דדעתו מתחלה לכך שיוכל לחזור".

הדברי יחזקאל מסביר שלאחר שחכמים תיקנו שניתן לחזור תכ"ד, אז אדם כבר סומך על הדין הזה ולא גומר בדעתו מיד, אלא רק לאחר כדי דיבור, לכן החזרה מועילה מדאורייתא כיוון שהאדם עוד לא גמר בדעתו, לכן אפשר לחזור גם בדינים שהם מן התורה וזה לא נחשב שחכמים עוקרים דבר מן התורה.

(עוד משמע מר"ת שמדאורייתא יש חזרה מיידית, כי כל התקנה היא משום שיצטרך להשיב שלום לרבו, ובגלל זה לא יוכל לחזור בו, משמע שאם לא ישיב יוכל לחזור בו מיד. וכל התקנה זה רק לחזור בו תכ"ד, אבל לא מיד.)

הסבר שיטת הרשב"ם

⁴ הנימוקי יוסף גם מתרץ את קושיית הר"ן, וז"ל: "אמר המחבר דעת המורים ז"ל הוא נכון בעיני דאפשר לי לומר דלא מיקרי קום עשה כל האי דרשא כעין אסמכתא היא ותקנותיהם ודרך אסמכתות הכל ענין א' והם אמרו כנ"ל".

דברי הרשב"ם לכאורה קשים מאוד, איך הוא אומר שכל מה שהגמ' אומרת שאין חזרה אפ' תכ"ד זה חומרא מדרבנן בעלמא, הרי הגמרא אומרת שאין חזרה גם על עובד ע"ז ומגדף, ומשמע שכיוון שלא יכול לחזור חייב מיתה, אז איך יכול להיות מחומרא של חכמים בי"ד יהרגו אנשים שלא חייבים מיתה מן התורה? נכון שהרשב"ם הסביר שלגבי עבודת כוכבים הכוונה שהקצה דבר לע"ז, שמחומרא הוא נחשב כבר מוקצה, אבל איך הרשב"ם יסביר את הדין של מגדף?

החת"ס⁵ מסביר את דעת הרשב"ם, שיש לחלק בין חזרה מדיבור בעלמא, לבין חזרה ממעשה. כל מה שהרשב"ם דיבר זה רק לגבי לחזור מדיבורו, ולא מהמעשה שעשה. וכן מדויק מלשונו: "ואמר בתוך כדי דבור להו מתנה ולא להו קדושין" הרשב"ם לא אומר שהאדם רוצה לבטל את מעשה הקידושין, מעשה נתינת המעות, אלא שהוא רוצה שהמעות יהיו מעות מתנה, ולא כסף קידושין, האדם משאיר את מעשה הנתינה אבל משנה את האמירה שלו, במקום אמירה של קידושין, אמירה של מתנה. ורק בחזרה כזו, חזרה בדיבור, מדאורייתא זה חזרה ורק מדרבנן זה לא חזרה, אבל חזרה ממעשה הקידושין עצמו, גם הרשב"ם מסכים שאי אפשר לחזור ממעשה.

וכך גם מיישב החת"ס סתירה בין פסקי השו"ע. במקום אחד (אה"ע לה, לד) השו"ע כותב: "המקדש את האשה וחזר בו מיד הוא או היא, אף על פי שחזרו בתוך כדי דיבור, אין חזרתם כלום והרי היא מקודשת" משמע מקודשת ודאי מדאורייתא⁶, כשיטת הר"ן, ובמקום אחר (אה"ע מט, ב) כתב השו"ע: "המקדש אשה וחזר בו מיד, ואמר שהמעות יהיו מתנה, אפילו תוך כדי דבור, אין חזרתו כלום וצריכה גט" שבהלכה זאת לא כתב "הרי היא מקודשת" אלא "צריכה גט" משמע שזה רק לחומרא⁷, כשיטת הרשב"ם, אז השו"ע פוסק כר"ן או כרשב"ם? לפי החילוק של החת"ס אין כלל סתירה, בהלכה הראשונה, מדובר שאדם חוזר ממעשה הקידושין עצמו, ומדאורייתא אין חזרה ממעשה, לכן מקודשת ודאי מדאורייתא. אבל בהלכה השניה, מדובר שהאדם חזר רק מאמירת הקידושין ולא ממעשה הקידושין עצמו כי הוא אמר שהמעות יהיו מתנה, הוא משאיר את מעשה הנתינה, אבל משנה את האמירה שלו מקידושין למתנה, חזרה כזאת שהיא רק על הדיבור מועילה מדאורייתא, ורק חכמים החמירו שלא תועיל החזרה והצריכו גט לחומרא.

ובזה מסביר עוד החת"ס את החילוק בין הלשון של הסוגיא שלנו לבין הלשון בב"ב, שצאלנו כתוב חוץ ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש, ובב"ב כתוב רק חוץ מעבודת כוכבים וקידושין⁸. הסוגיא בנדרים מדברת על חזרה ממעשה הקידושין והגירושין, שמדאורייתא אין חזרה, כמו שכותב הר"ן, ולכן גם אין הבדל בין קידושין לגירושין. ואותו דבר גם לגבי עבודת כוכבים ומגדף, שהם נחשבים למעשה, כמו שלגבי הקדש אמירתו לגבוהה כמסירתו להדיוט, גם כאן רק הדיבור נחשב למעשה וחייב מיתה, ואם חוזר בו זה נחשב חזרה מעצם המעשה, בכל אלו אין חזרה מדאורייתא. אבל בב"ב מדובר על חזרה רק מהדיבור ולא מהמעשה עצמו, שמדאורייתא זה כן חזרה ורק חכמים החמירו שלא יהיה חזרה, ולכן הגמרא לא הזכירה מגרש, כי לא שייך חומרא במגרש, אלא שייך רק בקידושין, שחוזר מהדיבור של הקידושין, וזה מה שהרשב"ם כתב, שרק רוצה שהמעות יהיו מתנה, אבל לא לבטל את הנתינה. וכמו כן הגמרא בב"ב לא הזכירה מגדף, ואפילו עובד עבודת

⁵ בחידושי על הש"ס נדרים פז. וכן בשו"ת אה"ע צז.

⁶ כ"כ הב"ש וחלקת מחוקק.

⁷ כ"כ החלקת מחוקק בהלכה הקודמת.

⁸ רוב הראשונים (ר"ן נימוק"י ועוד) הסבירו שההבדל הוא לאו דווקא, אלא מגדף בכלל ע"ז ומגרש בכלל מקדש.

כוכבים היא לא הזכירה אלא רק עבודת כוכבים, וכמו שהרשב"ם מסביר שמדובר שמסר בהמה לצורך עבודת כוכבים, והוא לא חוזר בו מגוף המסירה, אלא רוצה שהבהמה תהיה בתור מתנה ולא לצורך עבודת כוכבים.

נקודת המחלוקת

אחרי שתירצנו את כל הקושיות על שיטות הראשונים, צריך להבין אז למה נחלקו? הרי סוף סוף אין שום סיבה למה לא להגיד כמו דברי הראשון האחר. נראה שהראשונים נחלקו בשאלה מתי חלים הדברים שאדם עושה, האם הם חלים מיד או רק לאחר כדי דיבור.

מדברי הר"ן נראה שהוא סובר שבכל התורה הדיבור חל רק לאחר תכ"ד ולא מיד: "דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דיבור", ורק במקרים שאין דין של תכ"ד אז הדיבור חל מיד: "אבל הני כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה ומשום הכי חזרה אפי' תוך כדי דיבור לא מהני". זה מתאים לשיטתו, שזה דין דאורייתא, ולכן אין כזה דבר באמת לחזור בו ולבטל מה שכבר עשה, אלא אם יכול לבטל, זה מפני שעוד לא חל, ואם לא יכול לבטל, מפני שזה כבר חל.

לעומתו, נראה שר"ת סובר שבכל התורה מדאורייתא חל מיד, כי הוא אומר שאין כזה דבר חזרה מדאורייתא, אלא כיוון שזה חל, כבר אי אפשר לבטל, ואם זה חל רק לאחר כדי דיבור אז למה אי אפשר לבטל? משמע שזה חל מיד⁹. אלא שיש תקנת חכמים שיכול לחזור בו תכ"ד: "תקנו חכמים שכשיעור זה יכול לחזור", חוץ מהמקרים שאי אפשר לחזור תכ"ד, שחכמים השאירו את דין דאורייתא שיחול מיד.

מהרשב"ם נראה לכאורה שחל רק לאחר כדי דיבור כי הוא אומר שיש חזרה מדאורייתא, אלא שמדרבנן לא יכול לחזור במקרים מסוימים, כי חכמים החמירו שלא יוכל לחזור. אבל לפי מה שהסברנו ברשב"ם ע"פ החת"ס, שהרשב"ם דיבר רק על לחזור מדיבור, ולא על חזרה ממעשה כמו שאר הראשונים, אז רק לגבי דיבור הרשב"ם אמר שחל לאחר כדי דיבור, ולגבי מעשה משמע קצת שהוא סובר כר"ן שהחזרה היא מדאורייתא וגם המעשה יחול רק לאחר כדי דיבור.

סיכום

הגמ' בדף פז. פוסקת שבכל התורה אפשר לחזור תכ"ד, חוץ מארבעה מקרים: מגדף, עובד עבודת כוכבים, מקדש ומגרש, שבהם אי אפשר לחזור אפי' תכ"ד. נחלקו הראשונים האם הדינים האלו מדאורייתא או מדרבנן, הר"ן אומר שגם החזרה בכל התורה וגם המקרים שבהם אי אפשר לחזור הכל מדאורייתא. ר"ת אומר שהדין שבכל התורה אפשר לחזור תכ"ד זה תקנת חכמים, והמקרים שבהם אי אפשר לחזור, זה דין תורה. הרשב"ם אומר שבכל התורה אפשר לחזור מדאורייתא, וחכמים החמירו במקרים מסוימים שאי אפשר לחזור. למסקנה נראה שהראשונים נחלקו האם המעשים שאדם עושה חלים מיד, או שהם חלים רק לאחר כדי דיבור, שהר"ן והרשב"ם אומרים שהם חלים רק לאחר כדי דיבור, ור"ת אומר שהם חלים מיד.

⁹ וכ"כ בדברי יחזקאל (סימן כז אות יא) וז"ל: "...לשיטת ר"ת דס"ל דעיקר חזרה דתכ"ד אינה דבר תורה וע"כ דס"ל דאדם עושה בגמר דעתו מיד תו ל"ש לומר דנתכוין מתחלה לכך דמה לי תכ"ד מה לי לאחר כד"ד כיון דעיקרו של תכ"ד הוא מתקנתא, וכן מצאתי להדיא בספר הישר לר"ת שכתב (סימן ת"צ) דאפילו בתכ"ד קטן דס"ל לרבי יוסי כדיבור דמי אינו מטעם דהו"ל נתכוין מתחלה לכך אלא דהוא מתורת חזרה יעו"ש"